

Metallinilmaisinelöytöjä Sallasta

Hannu Kotivuori

Abstract

This article deals with the recent prehistorical and historical metal-detector finds from Salla municipality in Finnish Lapland. These archaeological finds and sites have been inspected by the authorised archaeologists. The aim of this paper is to give a preliminary view of the significance of the abovementioned items and find places, and to tackle with the main threats caused by the active land-use and uncontrollable use of metal-detectors.

Keywords: Salla municipality (Finland), metal-detector finds, find places, dates.

Avainsanat: Sallan kunta, metallinilmaisinelöydöt, löytöpaikat, ajoitukset.

18.1 Johdanto

Lapissa metallinilmaisinharrastajien kiinnostus kohdistuu ennen kaikkea saksalaisten toisen maailmansodan aikana maastoon jättämään aineistoon. Tällaisissa kohteissa näkyy tavan takaa pieniä peittämättömiä kuoppia ja sivuun viskattua metallirojua. Saaliina on julkisuudessakin esitelty muun muassa aseiden osia, ammuksia ja niin sanottuja pääkallosormuksia. Toisinaan harrastajat löytävät myös paikallisen asujamiston jälkeensä jättämiä metalliesineitä sekä jo muinaislöydöiksi määriteltävää materiaalia. Valveutuneet harrastajat ovat toimittaneet viimeainittua aineistoa myös alueellisiin vastuumuseoihin ja Museovirastoon. Eräs heistä on sallalaislähtöinen ympäristönhoitaja Niko Ryttilähti (<http://lapinmaansalat.blogspot.fi>; Ryttilähti 2019. Sallan Pyhäjärven löytökertomus), Sallan ja entisen Kuolajärven historiaan syvästi perehtynyt harrastaja, joka on toimittanut runsaasti myöhäisrautakautisia metalliesineitä Lapin maakuntamuseoon. Hän on laatinut ja painattanut tekemistään havainnoista poeettiset löytöpaikkaselosteet piirroksineen.

Lapin maakuntamuseo tarkasti 16.6.2017 Ryttilähtien antamien tietojen pohjalta, ja 27.6.2018 hänen kanssaan, Pyhäjärven Järvenpään ja Keselmajärven sekä Onkamon Kaakkurilammen rautakautisia löydöskohtia (Kotivuori 2017) sekä kesäkuussa 2018 joukon kohteita Salmivaaaran, Pyhäjärven ja Onkamon suunnalla. Kirjoittajan jäätyä helmikuussa 2020 eläkkeelle museon uusi arkeologi Jari-Matti Kuusela tarkasti seuraavana kesänä, aikaisemman tarkastuksen muistiinpanojen pohjalta, uudelleen Pyhäjärven ja Onkamon löydöskohdat sekä laati niistä raportin (Kuusela 2020).

Kuva 18.1. A– Salmivaaran Kärpän hevossriipus (KM 38998:1). B – Mukkalan Ukonlammen hevosskoristeinen ketjünkannattaja (KM 40830:1). C – Pyhäjärven Järvenpää 1:n hevosenkenkäsoljet (KM 42392:1, KM 42390:1). D – Niko Ryttilahti Pyhäjärven Järvenpää 1:n polttohaudan löytöpaikalla. E – Pyhäjärven löytöjä: veitsi, kaksi nuolenkärkeä ja kolme tulusrauta (KM 42391:1, KM 42392:2–5, KM 42393, KM 42801). F – Kelloselän Siikaselän hopealevykoristeinen hevosenkenkäsolki (KM 42329:1). Esineet eivät ole mittakaavassa. Kuvat Museovirasto, Lapin maakuntamuseo / J. Suvilehto & H. Kotivuori 2018.

Tähän artikkeliin on liitetty myös varhempia Sallasta löydettyjä metalliesinelöytöjä, ei kuitenkaan kuulu Kuolajärven Aatservaisen hopea-aarretta (Esim. Huurre 1993: 26–29). Koska viime vuosina löydettyä aineistoa ei ole kaikilta osin täsmällisesti luetteloitu, on kohteiden ja esineiden määrittely saatujen kuvien ja kuvausten varassa. Metallinilmaisinelöytöihin liittyvien yleisten käytänteiden, käytännön keskustelun, ohjeiden ja järjestelmien kehityksen osalta tässä teoksessa on toinen laaja artikkeli (Wessman ja Oksanen 2022).

18.2 Viljalti rautaisia nuolenkärkiä

Käsijousien rautaiset nuolenkärjet ovat Lapissa varsin yleinen muinaislöytö. Isokokoiset rautaiset nuolenkärjet ajoittuvat pääosin 700-luvulta 1500-luvulle. Niitä on löydetty Lapista lähes sata kappaletta, aikaisemmin lähinnä satunnaisina irtolöytöinä, mutta nykyisin yhä useammin aktiivisen metallinil-

maisinharrastuksen tuloksena. Muinaisille metsästäjille nuolenkärjet olivat tärkeä työväline, eikä niitä hevini hukattu. On selvää, että nuolia kuitenkin sujahti ohi tai läpi saaliista, kulkeutui haavoittuneiden eläinten matkassa, hävisi talvisin hankeen tai kesällä veteen ja kasvillisuuteen.

Morottajan kylän Ahvenlammen koillisrannasta löytyi vuonna 2014 rautainen, lehden reuna- muodolta rombimainen ja 15 cm pitkä, ruodollinen nuolenkärki (KM 42400; Vrt. Hiekkänen 1979: 88–89, tyyppi 3CVII). Pitkä ruoto-osa on nelisivuinen ja lehden levein kohta sijoittuu keskikohdan ylä- eli kärkipuolelle. Leusjärveltä vuonna 2013 ilmaisimella metsiköstä löytynyt 10 cm pitkä rautainen nuolenkärki on sekin lehtiosasta rombimainen, mutta levein kohta sijoittuu lehden ala- eli tyvipäähän (KM 42399). Lyhyessä ruodossa on paksunnos ja lehdessä selkeä harjanne. Lehden reunat kaareutuvat sisäänpäin. Myös Onkamon Takakankaalta, Hanhivaaran tien penkasta, on löydetty vuonna 2013 rautaisen, väkäsellisen nuolenkärjen kärkikatkelma (KM 42401, KM 42652; Kotivuori 2017; Kuusela 2020). Samalta paikalta löytyi myös rautainen veitsenterä ja rautahaka sekä vuoden 2020 tarkastuksessa vielä asuinpaikkaan viittaavaa ainesta, palanutta luuta ja pala kuparipeltiä. Onkammon Kenttätien varrelta paikantui vuonna 2015 rautainen, 11 cm pitkä, soikealehtinen nuolenkärki, joka muistuttaa veitsenterää (KM 42402). Reunat kaartuvat ulospäin ja lehden levein kohta on lähellä tyveä. Saijan itäpuolelta, Hierikkoselän hiekkakankaalta, löytyi puolestaan kärjeltään leikkaava, kaksiteräinen ja lyhytruotoinen rautainen nuolenkärki, jonka lehti on levein keskikohdan alapuolelta (KM 28355; Joonas & Kotivuori 2011: 11).

Monimuotoisia rautaisia nuolenkärkiä tavataan myös asuinpaikka- ja hautalöytöinä. Yksi asuinpaikkalöydöksi määriteltävä esine on Onkammon Kaakkurilampien itäpuolen kankaalta löytynyt 17 cm pitkä nuolenkärki, jonka harjava, kärjestä fasetoitu lehtiosa on noin 7 cm pitkä ja se on levein lehden alaosasta

Kuva 18.2. A – Salmivaaran historiallisen ajan aineistoa (KM 42814:1–3). B – Onkammon Kaakkurilampien esineitä (KM 42398:1–4). C – Pyhäjärven Järvenpää 5:n asumuspohjan löytöjä (KM 42394:1–6). D – Niko Rytilahti Kaakkurilampien nelisivuisen asumuspohjan takana. Esineet eivät ole mittakaavassa. Kuvat Lapin maakuntamuseo / J. Suvilehto & H. Kotivuori 2018.

(Kuva 18.2b; KM 42398; Kotivuori 2017; 2018 ja Kuusela 2021). Nelikulmainen ruoto on peräti 10 cm pitkä. Jäljempänä selostettavan muun aineiston vuoksi hautalöytönä voidaan pitää syyskuussa 2016 Pyhäjärven Järvenpäänä (nro 1) tunnettavasta kohteesta löydettyä haarateräistä, rautaista nuolenkärkeä (Kuva 18.1e; KM 42392:5; Ryttilahti 2019: 20). Tämä itäistä alkuperää oleva nuolenkärkityyppi on ajoitettu merovingiajalta aina 1500-luvulle asti. Niitä tunnetaan myös Ruotsin ja Norjan pohjoisosista sekä Laatokan kaakkoispuolelta (Hiekkänen 1979: 35–41; Huurre 1983: 373–374; Sallasta myös KM kansat. 872). Se näyttäisi olleen tehokas kärki linnustettaessa, eikä hukkunut haarakärjen vuoksi hevihin kaislikkoon. Vanhan Sallan eli Kuolajärven aineistoon kuuluu myös löytöpaikkatietoa vailla oleva haarateräinen nuolenkärki (Huurre 1993: 26). Seuraavana vuonna harrastajat paikansivat Pyhäjärven Järvenpää 2:sta, moreenikummun alalaidasta, poikkiteräisen, rautaisen nuolenkärjen (Kuva 18.1e; KM 42391:1; Ryttilahti 2019: 20–21; Vastaava löytö: Pyhäjärvi N, Mj-tunnus 1000039042.). Terä on hieman kaarevan talttamainen ja edellisen tapaan tämäkin löydös kapenee tasaisesti ruotoa kohti. Vastaava nuolenkärki löytyi etsimellä vuonna 2017 myös Pyhäjärven pohjoispuolen kankaalta. Kotimaisia vastineita tunnetaan ainakin viisi Kainuusta, mutta muut ovat etupäässä Satakunnasta. Puolangalta löytyneet kolme kärkeä muistuttavat Järvenpään esinettä (Erä-Esko 1978: 49, kuva 52; Hiekkänen 1979: 32–35). Kiinnostava yksityiskohta on, että kahdessa Puolangan kärjessä kantaosa kääntyy koukuksi, ikään kuin nuolenvarteen saatavaa parempaa kiinnitystä varten. Huurteen (1983: 372–374) mukaan tätä tyyppiä tavataan myös ”Lapin uhripaikoilta” sekä Laatokan kaakkoispuolelta ja laajemmin Venäjältä. Esinemuoto ajoittuu Suomen löytöjen osalta etupäässä viikinki- ja ristiretkiaikaan, mutta tunnettiin vielä 1500-luvulla. Suurriistaa pyydettyä niillä voitiin ampua saaliseläimen kinnerjänne poikki ja sen jälkeen keihästää eläin hengiltä. Löytöpaikan tuntumasta etsijät paikansivat mahdollisesti asuinpaikkaan viittaavia rautaesineen katkelmia ja kuparipeltiä.

18.3 Kallungin, Kelloselän, Saijan ja Salmivaaran löytöjä

Kallungin Kaartinniemestä löytyi uudispellosta vuonna 1954 pronssista valmistettu, rapukoristeinen soikea kupurasolki (KM 13687; Erä-Esko 1978: 37–39, 80; Huurre 1993: 24–25; Vrt. Kivikoski 1973: 133, Abb. 1060). Se ei ole Lapissa yksittäislöytö, sillä kuulun Sodankylän Sompion Juikentän aineistossa on vastaavan hopeisen esineen puolikas (KM ugr. 5606:319; Esim. Kehusmaa 1995: 72). Solki ajoittuu 1100-luvulle tai 1200-luvun alkuun. Huurteen (1983: 357–358) mukaan nämä esineet kuuluvat itäsuomalaiseen kulttuuripiiriin, sillä löytöjä on eniten Karjalasta ja Etelä-Savosta. Saijan suunnalta, Mukkalajärven ja Ukonlammen väliseltä hiekkaperäiseltä metsäharjanteelta on ilmaisimella löydetty pronssinen, permalaista tyyppiä oleva, hevoskoristeinen ketjünkannattaja (Kuva 18.1b; KM 40830). Levymäisen ja 39 x 42 x 2 mm laajan esineen yläosassa on kaksi lähes renkaaksi kiertyvää hevosen päätä niskat vastakkain. Kaulaosissa ja levyn alaosassa on ympyräleimakoristelua ja viisi ripustussilmukkaa. Profilikuvioissa on esitetty tarkasti niin eläimen suu, silmä, sierain kuin korva. Hieman toisistaan poikkeavia hevosaiheisia vastineita tunnetaan jo merovingiajan lopulta sekä viikinki- ja ristiretkiajalta (Vrt. Erä-Esko 1978: 87–88; Vrt. Kivikoski 1973: 71, Abb. 473, :105, Abb. 765 ja :141, Abb. 1134). Kuhmon Korpisalmelta on löytynyt yksi vastine (KM 12755). Tyyppi ajoitetaan yleensä 1000-luvulle. Kuvauksen perusteella Rovaniemen Hiukan talon maalta 1817 kaiveltuun ruumishautaan liittyi jokin tämänkaltainen esine (Kotivuori 1996: 118). Hyvin samankaltainen pronssinen hevosriipus on vast'ikään löytynyt Savukosken Sotataipaleen alueelta (Iltta-Sanomien 27.9.2021 ja Lapin Kansa 28.9.2021). Esinetyyppi on hyvin yleinen Laatokan itäpuolen hautalöydöissä, ja se tunnetaan myös Pohjois-Ruotsista (Hedman 2003: 178–179; Makarov 1991: 69). Ajoitus on näillä alueilla 1000-luvun lopulta noin 1200-luvulle.

Kelloselän rajavartioaseman luoteispuolella olevan Siikaselän luoteisrinteeltä löydetyn pronssisen hevosenkenkäsoljen vartaan tasaiseen pintaan on kiinnitetty koristeeksi ohut hopealiuska (Kuva 18.1f; KM 42329:1). Muinaisjäännösluettelossa todetaan: ”Metallinetsinnässä löytynyt epätyypillinen hevosenkenkäsolkki, jossa on piirteitä erilaisista myöhäisrautakauden pohjoissuomalaisista ja itäisistä soljista”. Esine toimitettiin pian löytymisensä jälkeen Lapin maakuntamuseoon, mutta löytöpaikka on toistaiseksi tarkastamatta. Soljen kehän poikkileikkaus on segmentin muotoinen ja nupit ovat pienen välkkeen avulla kiinni toisissaan. Fasetoitujen nupprien pintaa koristavat syvät X-stanssit. Taustapuolella on rautainen kiinnitysneula. Toistaiseksi suoria vastineita ei ole löytynyt, mutta esimerkiksi Oulaisten Matkanivan tappikoristeisessa hevosenkenkäsoljessa on vastaava kehämuoto ja taustapuolelle kiinnittyvä neulapidin (Huurre 1983: 351–352). Onko kysymyksessä Oulaisten löydön tavoin länsisuomalainen viikinkiajan esinetyyppi, jää tarkemman tarkastelun varaan?

Salmivaaran asutus sijoittuu Koti- eli Salmijärven rannalle. Tätä kautta on jo muinoin päässyt idästä vesiteitä aina Kemijoelle asti. Järven rantapelloilta, Kärpän tilan maalta, löytyi metallinilmaisimella vuoden 2011 tietämissä pronssinen ”hevosriipus” (Kuva 18.1a; KM 38998:1–2). Löytöpaikan vaiheilta ja kauempaa idästä on löytöluettelon mukaan lisäksi saatu ”muita metalliesineitä, saviastianpaljoja, kvartseja sekä luita”. Esine on täsmälleen samaa muotoa kuin Kivikosken (1973: 139, Abb. 1136). at-laksen kuvaama Mikkelin Tuukkalan ristiretkiajan pronssinen ”linturiipus”, jonka alareunasta roikkuu seitsemän kellomaista koristetta. Salmivaaran yläosan peltoaukealta on löydetty, kuten löytöluettelossa mainitaan, ”kukka-aiheisella reliefillä koristettu hela ja kaksi kupariseosputkiloa” (Kuva 18.2a; KM 42814:1–3, Kärppä 2). Samasta pellostä on löytäjän ilmoituksen mukaan löytynyt myös ”viisi yhden äyrin rahaa vuosilta 1724–1725”. Mahdollisesti tällä hallalta suojaisella rinteellä on ollut nauris- ja viljelymaita. Paikka lienee tarjonnut levottomina aikoina suojaa myös ihmisille. Tältä alueelta saatu esineistö ajoittunee 1600–1700-luvulle. Kupariputkilot on koristettu yksinkertaisin poikkiurin. Putkiloiden sivuilla on tasainen uloke, joihin on porattu kiinnitysreiät. Niiden avulla esineet voitiin kiinnittää esimerkiksi vyöhön. Muutaman senttimetrin pituus antaa olettaa, että ne saattoivat olla neulakotia (Vrt. Carpelan 2003: 75). Alueelta on myös Lapin maakuntamuseossa säilytettävä rautamöhkäle, joka muistuttaa muodoltaan Räisälän Hovinsaaresta löydettyä alasinta (Vrt. Kivikoski 1973: 148, Abb. 1238).

18.4 Pyhäjärven Järvenpään ja Keselmäjängän kokonaisuus

Suoritin Niko Ryttilahden opastamana tarkastuksen Pyhäjärven lounaispuolen männikkökankaalla 27.6.2018. Ensin tutkimme ylärinteessä olevan vast'ikään tehdyn kaivanneoan, jonka reunassa erottui eheästä humuspeitteestä noin 3,8 x 4,5 m laaja ja matalan vallin rajaama anomalia. Tämän Järvenpää 5:ksi nimetyn kohteen saattoi todeta kodansijaksi, johon liittyi ilmeinen liesikumpu. Ryttilahti oli etsijätovereineen paikantanut kohteen syyskuussa 2016 ja löytänyt sen yhteydestä palan kuparipeltiä, raudankappaleita ja kaarelle taivutetun rautapiikin, joka muistuttaa ongenkoukku (Kuva 18.2c; KM 42394:1–6; KM 42653; Ryttilahti 2019: 13–15). Samaa muotoa näyttäisi kuvien perusteella olevan Savukosken Sotataipaleen suuri ongenkoukku (Ilta-Sanomat 27.9.2021; Lapin Kansa 28.9.2021). Esineluettelossa yhtä rautaesineen katkelmaa on arveltu nuolenkärjen ruodoksi. Arkeologi Jari-Matti Kuuselan pari vuotta myöhemmin kota-alaan tekemät koepistot osoittivat myös, että kodan liesikummissa on palaneita kiviä, nokea ja palanutta luuta. Paikka on avoimella kankaalla, etäällä Pyhäjärvestä. Järven eteläpuolella olevan Keselmäjängän suosaarekkeesta etsijät löysivät kaksi veitsenterää ja mahdollisesta tulisijasta lyyranmuotoisen tulusraudan.

Seuraavaksi katsoimme keskellä laakeaa kangasta olevan löytökohdan nimeltä Järvenpää (nro 1). Tässä Ryttilahti oli saanut heinäkuussa 2016 signaalin viidestä metalliesineestä, jotka olivat hiekka-

maassa, aivan ohuen humuspeitteen alla ja vain noin 50 x 50 cm:n alalla. Löytäjiltä oli jäänyt huomaamatta, että esineiden keskellä oli hieman mustunutta hiekkaa ja siinä palanutta luuta. Poimin maan pinnalta luunsiruja näytepusseihin. Joukossa oli muun muassa yksi kylkiluun katkelmaksi otaksuttava pala (KM 42392:1-5; Vrt. Kotivuori 1996: 118-119, vastaava solki Rovaniemen Muurolasta; Ryttilahti 2019:17-18). Muita Järvenpään ja Keselmäjängän alueen löytöjä ovat kuparipelti (KM 42800) ja kaksi lyyranmuotoista tulusrautaa (KM 42801; KM 42393). Jari-Matti Kuusela löysi kohteesta Keselmäjängä 6 myös varhaismetallikauden tasakantaisen kvartsinuolenkärjen (KM 42654). On ilmeistä, että paikalla oli myöhäisrautakautinen polttohautaus. Pari vuotta myöhemmin on löydetty vastaava polttohautaus esineineen Savukosken Sorataipaleen alueelta (Lapin Kansa 29.8.2020). Alueelta on löytynyt myös mahdollisia ruumishautoja, mutta valitettavasti hautakonteksti on löydettyessä turmeltu (Ilta-Sanomat 27.9.2021; Lapin Kansa 28.9.2021). Lapin maakuntamuseon vuoden 2020 tarkastuksen yhteydessä haudan läheltä löytynyt nelisivuinen liesi ja toinen rikkoutunut liesikiveys kertovat alueella myös asutun.

Haudan esineet ovat iso väkipuukkomainen rautaveitsi, rautainen veitsenterä, lyyranmuotoisen tulusraudan katkelma, edellä mainittu haarateräinen nuolenkärki ja rullapäisillä nupeilla varustettu pronssinen hevosenkenkäsolki. Kohteen yhteyteen on liitetty noin 35 m kaakkoon olevasta maastokohdasta löytynyt särmänuppinen hevosenkenkäsolki, jonka saattaa liittyä toiseen polttohautaan (Kuva 18.1c; KM 42390; Ryttilahti 2019: 19; Vrt. Erä-Esko 1978: 83, kuva 68). Esine on luetteloitu suppilonuppiseksi, mutta kuvatulkitantani mukaan se on särmänuppinen. Tämän pronssisoljen kehällä on kolmioleimakoristelua, kuten Kuhmon Kallioniemen vastaavassa esineessä. Tällaisia solkia esiintyy yleisesti länsisuomalaisissa ristiretkiajan haudoissa, mutta vähemmän Itä-Suomessa (Erä-Esko 1978: 35; Vrt. Kivikoski 1973: 131, Abb.1032). Niitä on käytetty parittain, mutta toisinaan kolmas solki on ollut paidassa kaulan kohdalla. Hautaan liittyvä länsisuomalainen, pronssista valettu ja rullapäinen, hevosenkenkäsolki kuuluu etupäässä viikinkiaikaan, mutta löytöjä on merovingiajalta aina ristiretkiaikaan asti (Vrt. Kivikoski 1973: 95, Abb. 690 ja :131, Abb. 1034). Järvenpään hautalöydön soljesta puuttuu neula ja esine vaikuttaa tulella vioittuneelta. Pohjois-Suomesta löydettyjen lyyranmuotoisten tulusrautojen ajoittaminen on ollut hankalaa, mutta tässä tapauksessa siihen olisi hyvä mahdollisuus (Erä-Esko 1978: 116-117; Huurre 1983: 383; Kivikoski 1973: 148, Abb. 1248). Niitä on tavattu jo viikinki- ja ristiretkiajalta. Haudan noin 20 cm pitkä veitsi on pahoin korrosioitunut, mutta koon ja suoran hamaran osalta se muistuttaa väkipuukkoa.

Eräs vastaava löytökokonaisuus voitiin tutkia vuonna 1969 Suomussalmen Iso Peranka -nimisen järven Kivisaaressa. Tämän ristiretkiaikaisen polttohaudan aineisto – vastaavia hevosenkenkäsolkia, veitsenterä ja soikean tulusraudan katkelma – muistuttaa Järvenpään löytöjä. Huurre (1973: 87) uskaltautui riittelemään Kivisaaren löydöstä: ”Ehkä vainaja oli `kainulaisen` kauppiaan vaimo, joka miestään matkalla seurattessaan sortui rasitukseen ja sai perinteellisen polttohautauksen tällä yksinäisellä saarella.”

18.5 Onkamon Kenttälampi ja Kakkurilammit

Onkamojärven etelärannan tuntumassa on Kenttälammen ja Kenttälahden välinen harjukannas, jonka päällä kulkevalta kärrytieltä löytyi 1970-luvun lopulla pronssinen eläinriipus (KM 26387; Vrt. Kivikoski 1973: 139-140, Abb. 1137). Esineessä on kuvattu kaksi vastakkaisiin suuntiin katsovaa hevoshahmoa. Sen alareunasta roikkuu ketjulenkkien varassa, ikään kuin jalkoina, neljä kellomaista uloketta. Näitä ristiretkiaikaan eli 1100-1200-luvulle ajoittuvia esineitä tunnetaan niin Karjalan, Laatokan kaakkoispuolen, Inkerinmaan kuin Perman alueen löydöistä. Esine lienee tuotu laotokankarjalaiselta alueelta (Huurre 1993: 24-25). Saman kärrytien varresta mainitaan löytyneen vuosina

Kuva 18.3. Onkamon Kaakkurilammit etelästä. Takana Rohmoivan tuntureita Venäjän puolella. Lammen itäpuolen männikkökankaalla on 1600–1700-luvun saamelaisasuinpaikka. Kuva H. Kotivuori 2018.

1937–1938 sittemmin hukkaan joutunut pronssiesine ja luita. Alueella on myös lukuisia pyyntikuoppia. Riipuksen löytöpaikalle 1993 tehty koekaivaus jäi tuloksettomaksi. Sallan eläinaiheisten riipusten lähimmät vastineet ovat Laatokan Karjalasta.

Onkamosta tunnetaan myös pitkähamaraisten, ns. karjalaisten, partakirveiden ryhmään kuuluva löydös (KM 11228:2; Huurre 1993: 25–26; Wuolijoki 1972: 33; Vrt. Kemijärvi, KM 3260:8 ja Pudasjärvi, KM 3296:6). Tämän lähinnä ristiretkiaikaan ajoitetun kirvesmuodon vastineita tunnetaan Kemijärveltä ja Pudasjärveltä. Myös Kairalan kylästä, Sallajoen varrelta ja Lampelan maalta, on löydetty parraton kirveenterä (Huurre 1993: 26.). Huurteen (1993: 29) mukaan Sallan saamelaisasutukseen liittyy muun muassa Pyhäjärven Lappalaisten kenttä, Onkamon Peunankenttä ja Venäläiskenttä. Jälkimmäisen on tarkastanut jo vuonna 1879 arkeologi Hj. Appelgren (1881: 46–47, kuva 63), joka kertoo: ”Venäläislammin lähellä, eteläpuolella Onkamojärveä,” oli kaksi pyöreäksi arvioitua kodansijaa, joiden keskellä oli ”töykyrä tuhkaa ja hiiltä.” Niko Ryttilahti ilmoitti nähneensä nuo kodansijat vielä vuonna 2015 (Ryttilahti 2019: 13).

Vuonna 1898 Onkamon Kaakkurilammella (Kuva 18.3) tehtiin merkittävä löytö; ihmisen pääkallo, puukonterä, rautainen väkäkehään terä, yhdeksän pronssisormusta, kaksi nappia, pronssirenkaita ja -ketjua sekä kaksi poronsarvesta tehtyä kannuksen eli noitarummun vasaraa – kaikkiaan 22 esinettä tai sellaisen palaa (KM sgr. 3577:1–8; Mj-tunnus 732010053 (Salla 53); Ks. Kuusela 2020). Aineisto on ajoitettu 1500–1600-luvulle. Samaanin haudaksi arveltu kohde on merkitty rekisteriin Kakkurilammit-nimisen lampialueen keskitse kulkevalle matalalle kannakselle. Arkeologi Aki Arponen (1990) toteaa kohteesta seuraavan: ”Löytöpaikkaa ei enää tarkalleen tunneta, mutta se on saattanut sijaita Kaakkurilampien välisellä kumpareella, josta on vuoden 1990 inventoinnissa todettu mahdollinen kenttä ja kuoppia.”

Sen sijaan arkeologi Hannu Poutiainen (1989: 124) on merkinnyt paikan seuraavasti: ”Kaakkurilammista ehkä parisataa metriä suurinpiirtein itään. Maaperä on hiekkaa ja maasto kumpuilevaa kangasta.” Myös katekeetta Kustaa Lepistön aikalaikirjeessä on maininta paikasta: ”Mainitut kalut olivat eräällä korkialla harjulla ainoastaan sammalkerroksen alla `Kakkurilammin` itäpohjoisella kulmalla...”. Arkeologisen toimikunnan kysymyslehteen on Kuolajärven piirin kruununnimismies Ossian Möller

raapustanut löytöpaikasta seuraavaa: ”Kaakkurilammen itärannalla 2,5 km itäkoilliseen Onkamon kyläryhmästä... multaharju mainitun lammen rannalla... edellä mainitut (kapineet) 1 á 2 metrin päässä toisistaan... löydettiin pääluita ja muita lahonneita kappaleita luurangosta... ei tunneta josko löytöpaikka mahdollisesti olisi ollut kyläsija. Tarkemmin tutkimatta esineet ohuen maakerroksen peittämänä.”

Huurre (1993: 30–31, 35, kohta 37) kirjoittaa aiheesta näin: ”Löydöt olivat maan pinnassa, sillä saamelaiseen hautatapaan on yleisesti kuulunut, että vainaja peitettiin maan pintaan puilla.” Huurteen kohdeluettelossa lukee: ”Onkamo Kakkurilampi. Saamelaisajan asuinkenttä (?): mahd. Asumuksensijoja.” Sarvas (1973: 45–46 ja 59–60, kuva 6; Carpelan 2003: 75, ajoittaa Nukkumajoelta löytyneen kantasormuksen 1600-luvulle) on kommentoinut löydettyjä kantasormuksia lyhyesti: ”Sallan Sallansuun kylän Kaakkurilammen itärannalta tehdystä löydössä on nimittäin vinoruutukoristeinen sormuksen vasaraan on näverretty pitkänomainen aukko. Carpelan (2003: 79) on päätellyt muun aineiston nojalla tämän vasaran – ja siten koko haudan – ajoittuvan 1600-luvun puoliväliin.

Yksittäinen ja ehkä maanpintaan tehty hauta on siis voinut sijaita lampien itäpuolen rantamalla tai rinteellä. Useimmat edellä olevat viittaukset eivät tue nykyistä muinaisjäännösrekisterin merkintää. Samaa itärannan aluekokonaisuuteen kuuluu kangasharjanne, josta Niko Ryttilähti teki vuonna 2013 noin 2–20 cm:n syvyydestä useita esinelöytöjä ja havaitsi kaksi ilmeistä asumuksen sijaa. Etäisyys lammen rannasta tähän löytöalueeseen on arviolta 200 metriä. Ryttilähdelle näytettiin maaniemeke, ”jolla lappalaisten kerrottiin pitäneen asentoa” (Mj-tunnus 1000037154). Sitaatti on kopioitu Ryttilähten toimittamasta löytöpussista. Hänen oppaitaan kohteessa olivat Pekka Anttila ja edesmennyt Kaisa Ryttilähti. Kirjoittaja tarkasti paikan Ryttilähten kanssa kesällä 2018 ja Jari-Matti Kuusela täsmensi löytökohdat muinaisjäännösrekisteriin vuonna 2021. Löytäjän mukaan nelikulmaiselta vaikuttaneen asumuspohjan vierestä (Kuva 18.2d) löytyi ilmaisimella rautainen veitsenterä ja läheltä sitä rautainen käsiporan terä. Sittemmin arkeologisissa tarkastuksissa kodansija keskusliesineen ja valleineen voitiin todentaa. Joitakin metrejä edellisistä esinelöydöistä länteen oli pintahiekassa rautainen kirveenterä, jonka silmässä oli ”naula eli kiila”. Hieman kauempaa löytyi vielä yksi rautainen veitsenterä. Ryttilähten muistiinpanoissa mainitaan: ”Toinen mahdollinen painauma oli sen sijaan pyöreähkö, hyvin heikosti erotettavissa. Sitä oppaani nimittivät lappalaisten kodanpohjaksi.” Pari metriä tuosta anomaliasta löytyi edellä kuvailtu rautainen nuolenkärki, vain parin senttimetrin syvyydestä.

Poranterä eli näveri on 12,5 cm pitkä ja sen kannassa on väkä, jolla terä on voitu kiinnittää puuvarteeseen (Kuva 18.2b). Vastaavat esineet on löydetty esimerkiksi Inarin Nukkumajoen, Sodankylän Juikentän, Rovaniemen Ylikylän ja Ylitornion Kannalan arkeologisissa kaivauksissa (Carpelan 1992: 40 ja 2003: 74). Veitsenteristä toinen on tavallista isompi, 22 cm pitkä, ja sen hamara on tasainen. Esinettä voi kenties luonnehtia myös väkipuukoksi. Kolmikulmaisella silmällä eli vartauusreijällä varustettu kirveenterä voidaan lukea ns. venäläistyyppiin. Kaulan varsi puolella on silmän alla nipukamainen uloke. Carpelanin (2003: 74, vastine on Sodankylän Juikentästä; Kehusmaa 1995: 72–73) mukaan esinetyyppi syntyi 1400-luvulla sekä kehittyi 1800- ja 1900-luvulla ”ryssänkirveeksi”. Yksi tällainen ”venäläistä tyyppiä” oleva kirveenterä löytyi vast’ikään pellostä Sallan Jyrhämäjärven Pyyntiemestä (KM 4239; Esineluettelossa mainitaan: ”Venäläistyyppinen kirves 1300- tai 1400-luvulta”). Appelgren (1881: 43) puolestaan nimitti tätä kirvestyyppiä ”Venäjän pääköksi”. Onkamosta on toimitettu vuonna 1993 Suomen Kansallismuseoon myös toinen historiallisen ajan kirveenterä (KM 27807). Appelgren (1881: 43) kertoo myös Vanhan Sallan eli Kuolajärven Vuorijärven Katossaaresta löytyneen vastaavan kirveenterän. Hän (1881: 43) toteaa myös alueen itäisten yhteyksien tiivyydestä, että ”Kuolajärveltä talvisaikana poroilla käydään keinoa Venäjällä”. Sallan metallinetsinnän seurauksena rutkasti lisääntyneet myöhäisrautakautiset ja keskiaikaiset löydöt osoittavat vuosisataisia yhteyksiä olleen niin itäkaakkoon kuin länsilounaaseen (Vrt. Carpelan 1992: 40).

Lähteet

Arkistolähteet

- Arponen, A. 1990. Arkeologinen inventointi Sallan kunnassa toukokuussa 1990. Museoviraston arkisto. (<https://www.kyppi.fi/to.aspx?id=129>.)
- Kotivuori, H. 2017. Salla, Morottaja, Peurajärvi, Leusjärvi ja Onkamo. 10.10.2017. Tarkastuskertomus. Lapin maakuntamuseo.
- Kotivuori, H. 2018. Salla, Morottaja, Peurajärvi, Leusjärvi ja Onkamo. Lapin maakuntamuseo.
- Kuusela, J.-M. 2020. Salla, Pyhäjärvi, Onkamo ja Märkäjärvi. Arkeologisten kohteiden tarkastus 21.–23.7. & 12.9.2020. Museoviraston arkisto. (<https://www.rovaniemi.fi/loader.aspx?id=8affc931-6e4e-44d5-9e10-062659c04c9e>.)
- Poutiainen, H. 1989. Arkeologinen inventointi Sallan kunnassa syyskuussa 1989. Museoviraston arkisto. (<https://www.kyppi.fi/to.aspx?id=129>.)

Kirjallisuus

- Appelgren, Hj. 1881. Muinaisjännöksiä ja Tarinoita Kemin kihlakunnan itäisissä osissa. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* V. Helsinki.
- Carpelan, C. 1992. Juikenttä – näkökulma saamelaiseen yhteiskuntaan. *Studia Historica Septentrionalia* 21. Rovaniemi 1992: 34–44.
- Carpelan, C. 2003. Inarilaisten arkeologiset vaiheet. Teoksessa V.-P. Lehtola (toim.) *Inari – Aanaar, Inarin historia jääkaudesta nykypäivään*. Oulu 2003: 28–95, 511–519.
- Erä-Esko, L. 1978. Suomen Lapin rautakauden esineet. *Pro gradu -tutkielma Suomen ja Skandinavian arkeologian laudaturarvosanaa varten. Helsingin yliopisto*.
- Hedman, S.-D. 2003. *Boplatser och offerplatser. Ekonomisk strategi och boplatsmönster bland skogssamer 700–1600 AD*. Studia archaeologica Universitatis Umensis 17.
- Hiekkänen, M. 1979. *Suomen rautakauden nuolenkärjet*. Helsingin yliopiston arkeologian laitos. Moniste n:o 19. Helsinki.
- Huurre, M. 1973. Ristiretkiajan polttohauta Suomussalmella. *Honos Ella Kivikoski. Suomen muinaistieteellisen yhdistyksen aikakauskirja* 75: 82–88.
- Huurre, M. 1983. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria. *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia* I. Kuusamo.
- Huurre, M. 1993. Sallan esihistoria. Teoksessa Hannu Heinänen (toim.) *Sallan historia*. Jyväskylä 1993: 15–40.
- Joona, J.-P. & Kotivuori, H. 2011. Rautaisia nuolenkärkiä Lapin alueelta. *Raito* 2011: 8–14.
- Kehusmaa, A. 1995. Sodankylän, Pelkosenniemen ja Savukosken esihistoria. *Suur-Sodankylän historia* 1. Jyväskylä 1995: 19–79, 262–265, 279–284.
- Kivikoski, E. 1973. *Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und text*. Helsinki.
- Kotivuori, H. 1996. Pyytäjistä kaskenraivaajiksi. Rovaniemen asutus n. 6000 eKr.–1300 jKr. Teoksessa V. Kallio (toim.): *Kotatulilta savupirtin suojaan. Rovaniemen historia vuoteen 1721*. Jyväskylä: Rovaniemen kaupunki, Rovaniemen maalaiskunta, Rovaniemen seurakunta, 34–125, 398–413, 430–434.
- Makarov, N. A. 1991. "Eastern" Ornaments of the 11th–13th Centuries in the Sami Areas: Origin and Routes. *Acta Borealia* 2: 57–80.
- Rytilahti, N. 2019. *Sallan Pyhäjärven löytökertomus*. Nid. omakustanne, 28 s. Lapin maakuntamuseon arkisto.
- Sarvas, P. 1973. Kuvasormusryhmä 1500-luvun lopulta. *Suomen Museo* 1973: 41–61.
- Wessman, A. ja Oksanen, E. 2022. *Metal-detecting data as citizen science archaeology* (This volume).
- Wuolijoki, H. 1972. *Suomen rautakauden silmäkirveet*. Helsingin yliopiston arkeologian laitos. Moniste n:o 4. Helsinki.